

Onderzoek
Financiële Educatie
& Ondernemerschap
in het VMBO

Onderzoek Financiële Educatie & Ondernemerschap in het VMBO

Wijzer in geldzaken

Postbus 20201

2500 EE Den Haag

info@wijzeringeldzaken.nl

www.wijzeringeldzaken.nl

november 2014

Inhoudsopgave

	Managementsamenvatting	6
1.	Inleiding en dankwoord	7
2.	Achtergronden en gerelateerd onderzoek	8
2.1	Herziening vmbo	8
2.2	Jongeren en geld: overzicht bestaande onderzoeken	9
2.2.1	Kwalitatief onderzoek Nibud/Geldmuseum, maart 2013	9
2.2.2	Deskresearch financieel gedrag van kinderen en jongeren	10
3.	Doelstellingen, opzet en uitvoering	11
3.1	Onderzoeksdoelstellingen en -opzet	11
3.2	Daadwerkelijke uitvoering	12
3.2.1	Aantal deelnemende scholen	12
3.2.2	Nul- en éénmeting	12
4.	Resultaten kwantitatief onderzoek	13
5.	Resultaten kwalitatief onderzoek	14
6.	Conclusies	17
6.1	Inleiding	17
6.2	Conclusies	17
	Bijlagen	
	1. Deelnemende scholen	18
	2. Gehanteerde vragenlijst aan leerlingen	19
	3. Uitkomsten kwantitatief onderzoek	22

Managementsamenvatting

De aanstaande herziening van het examenprogramma voor het vmbo, gepland vanaf 2016, vormde de aanleiding voor een onderzoek naar hoe docenten en leerlingen aankijken tegen de relatie tussen financiële vaardigheden en ondernemerschap.

Tussen maart en juli 2014 zijn op 13 vmbo-scholen verspreid over heel Nederland 30 leerkrachten en 324 leerlingen bevroegd. Dit rapport beschrijft de aard van de herziening van het vmbo-examenprogramma, de gehanteerde onderzoeksmethode, de vragenlijsten, alle resultaten en de conclusies.

Zowel de bevroegde leerkrachten als de leerlingen vinden financiële vaardigheden een belangrijk onderwerp dat aandacht in het lesprogramma verdient. Ook hebben zij een positieve attitude ten aanzien van ondernemerschap. Ofschoon (volgens de leerlingen) goed ondernemerschap niet zonder financiële vaardigheden kan, zou het onderwijs in financiële vaardigheden los moeten staan van het ondernemerschapsonderwijs en zich meer moeten richten op de persoonlijke financiën. Ook docenten vinden (het leren van) financiële vaardigheden bij hun leerlingen belangrijk, maar het onderwijs hierin kan niet los gezien worden van de taak die ouders op dit vlak hebben.

1.

Inleiding en dankwoord

Wijzer in geldzaken is hét platform waarin partners hun krachten bundelen om verantwoord financieel gedrag in Nederland te bevorderen. Basiswaarden met betrekking tot levensstijl en geldzaken vormen een belangrijke beïnvloeder van verantwoord financieel gedrag.

Een doelgroep die speciale aandacht verdient zijn kinderen/jongeren: het is belangrijk dat kinderen vanaf jonge leeftijd tot het moment dat ze zelfstandig zijn leren omgaan met geld. Niet alleen om te voorkomen dat ze al op de middelbare school in financiële problemen komen, maar ook omdat ze er hun hele leven van profiteren. Uiteraard spelen ouders een belangrijke rol in het leren omgaan met geld. Daarnaast stelt Wijzer en geldzaken zich ten doel dat financiële competenties structurele aandacht krijgen in het schoolcurriculum.

Deze doelstelling om financiële vaardigheden een structurele plaats in het onderwijscurriculum te bezorgen, lijkt extra ondersteund te worden door de groeiende aandacht in het onderwijs voor ondernemerschap. Met name in het mbo en hbo wordt geëxperimenteerd met, of reeds invulling gegeven aan modules ondernemerschap. In 2016 wordt in het vmbo een nieuw eindexamenprogramma ingevoerd, waarin ondernemerschap een eigen keuzemodule krijgt. Deze aanstaande onderwijsherziening van de grootste vorm van middelbaar onderwijs van Nederland vormde de aanleiding voor een onderzoek naar hoe docenten en leerlingen aankijken tegen de relatie tussen financiële vaardigheden en ondernemerschap.

Dit rapport presenteert de uitkomsten van dit afgebakende kwantitatieve en kwalitatieve onderzoek, dat werd uitgevoerd tussen maart en juli 2014. 13 vmbo-scholen, 18 klassen, 30 leerkrachten/team-/onderwijsmanagers en 324 leerlingen namen op vrijwillige basis deel aan dit onderzoek.

Hoofdstuk 2 biedt de achtergronden van dit onderzoek en beschrijft kort gerelateerd onderzoek. In hoofdstuk 3 worden de uitgangspunten, opzet en uitvoering van het onderzoek beschreven. Daarna volgen in hoofdstuk 4 en 5 de resultaten van de kwantitatieve en kwalitatieve onderdelen van het onderzoek. Hoofdstuk 6 presenteert vervolgens de conclusies. In de bijlagen zijn de namen van de deelnemende scholen, de gehanteerde vragenlijst en de tabellen met de uitkomsten van het kwantitatieve onderzoek opgenomen.

Dankwoord

Dit onderzoek was niet mogelijk zonder de bereidwilligheid van de 13 deelnemende vmbo-scholen – zie bijlage 1 voor de namen van deze scholen. Docenten en team/opleidingsmanagers van deze scholen maakten tijd vrij in hun volle agenda's en toonden zich bereid hun zekerheden en onzekerheden te delen; ook de 324 leerlingen vulden zonder aarzeling de hun uitgedeelde vragenlijst in. Aan hen daarom veel dank.

2.

Achtergronden en gerelateerd onderzoek

In dit hoofdstuk beschrijven we de aard van de herziening van het eindexamenprogramma vmbo, die naar verwachting in het schooljaar 2016-2017 wordt doorgevoerd. In het voorjaar van 2018 zullen de eerste eindexamens volgens dit nieuwe programma plaatsvinden. Vervolgens geven we een kort overzicht van de uitkomsten van enkele bestaande onderzoeken over jongeren en geld.

2.1 Herziening vmbo

De structuur van de bestaande vier leerwegen (basis/kader/gemengd/theoretisch) blijft gehandhaafd. De herziening betreft de beroepsgerichte programma's die verplicht zijn in de drie leerwegen basis, kader en gemengd. In de *basisberoepsgerichte*- en *kaderberoepsgerichte* leerwegen volgen de leerlingen in leerjaar 3 en 4 naast algemene vakken een beroepsgericht programma van 960 uur (= 480 uur per jaar = 12 uur per week); in de *gemengde* leerweg heeft het beroepsgerichte vak of programma een totale omvang van gemiddeld 320 uur (= 160 uur per jaar = 4 uur per week).¹

Een leerling die één van de drie genoemde leerwegen doorloopt, kiest op dit moment een afdelingsvak uit het aanbod van de school. In de nieuwe situatie vanaf 2016 kiest de leerling één profiel. De leerling kan dan kiezen uit 7 profielen:

- Sector Economie
 - Profiel Economie en ondernemen
 - Profiel Horeca, bakkerij en recreatie
- Sector Techniek
 - Profiel Bouwen, wonen, interieur
 - Profiel Produceren, installeren, energie
 - Profiel Mobiliteit en transport
- Sector Zorg & welzijn
 - Profiel Zorg en welzijn
- Zevende profiel (naam nog te bepalen)

Ieder profiel is op dezelfde wijze gestructureerd:

- Kern
 - Algemene kennis en vaardigheden
 - Professionele kennis en vaardigheden
 - Loopbaanoriëntatie en -ontwikkeling
- Profieldelen
 - Voor basis- en kaderleerlingen vier profieldelen
 - Voor gemengde leerlingen twee profieldelen
- Keuzedelen

¹ Scholen bepalen in principe zelf de uren-omvang van de programma's die zij aanbieden. Er zijn geen voorgeschreven lessentabellen. De hier gegeven uren betreffen gemiddelden waarmee wordt gewerkt.

Per profiel worden er een aantal keuzedelen ontwikkeld, waaruit de school een selectie maakt. Leerlingen maken vervolgens uit dit schoolaanbod een eigen selectie aan keuzedelen. Daarbij mogen zij in principe ook keuzedelen kiezen die gekoppeld zijn aan andere profielen dan het profiel dat zijzelf volgen (als de school dat faciliteert). Het is dus mogelijk dat een leerling die het profiel Zorg en Welzijn volgt, een keuzedeel kiest dat gerelateerd is aan het profiel Economie en ondernemen.

Bij het profiel Economie en ondernemen wordt een keuzedeel Ondernemen ontwikkeld, dat (in concept) de volgende taak c.q. eindterm omvat: *De leerling maakt alleen of in een groep een ondernemingsplan en voert dit uit met als doel het runnen van een (tijdelijke) onderneming.*

Het is door dit keuzedeel dat het onderwerp ondernemen een eigen vaste plaats in het vmbo-onderwijs krijgt, ofschoon de kanttekening op zijn plaats is dat het een keuzedeel betreft dat zowel scholen alsook leerlingen niet verplicht zijn te kiezen.

2.2 Jongeren en geld: overzicht bestaande onderzoeken

Er is een tweetal onderzoeken die we in het kader van dit vmbo-onderzoek graag willen vermelden, omdat zij inhoudelijk verwantschap vertonen.

2.2.1 Kwalitatief onderzoek Nibud/Geldmuseum, maart 2013

Ruim een jaar geleden publiceerden het Nibud en het (inmiddels gesloten) Geldmuseum een onderzoek dat zij gezamenlijk hebben laten uitvoeren. De centrale onderzoeksvraag luidde:

In welke mate bestaat de behoefte aan een gecombineerd lesprogramma (in de klas en op locatie) bij de doelgroep (primair onderwijs, voortgezet onderwijs en MBO) en wat is voor leerkrachten en docenten de optimale invulling hiervan?

Het kwalitatieve onderzoek betrof een tweetal groepsdiscussies met 28 leerkrachten en docenten: 14 leerkrachten basisonderwijs en 14 docenten vmbo/havo/vwo en mbo. Hoofdconclusie was dat leerkrachten en docenten vrijwel geen behoefte hebben aan een lespakket financiële educatie, ongeacht de aanbieder. Deze hoofdconclusie wordt onderbouwd door de volgende subconclusies, waarbij een verdeling is gemaakt tussen enerzijds primair onderwijs en anderzijds voortgezet onderwijs en mbo:

- Leerkrachten zien financiële educatie vooral als verantwoordelijkheid van ouders (po)
- Docenten zien niet alleen voor zichzelf een belangrijke rol weggelegd als het gaat om financiële educatie (vo/mbo)
- Chronisch tijdgebrek dwingt tot het afwerken van het curriculum (po)
- Er is weinig tijd voor onderwijs op locatie (vo/mbo)
- Financiële educatie wordt momenteel veelal op ad hoc basis ingestoken (po)
- Financiële educatie is op het MBO en VMBO al meer verankerd (vo/mbo)
- Men kan goed uit de voeten met het huidige aanbod financiële educatie (po/vo/mbo)
- Er bestaan grote verschillen in beschikbaar budget (po)
- Er bestaat behoefte aan het gestructureerd aanbieden van het huidige lesmateriaal (po/vo/mbo)

Op basis van deze uitkomsten concludeert het Nibud dat het onderwijs te weinig aandacht besteedt aan financiële educatie, en dat er politieke maatregelen nodig zijn om dit onderwerp in het onderwijs te verankeren.

Het gehele onderzoeksrapport kan bij het Nibud worden aangevraagd. Een pdf met de belangrijkste conclusies zijn via deze pagina te downloaden: www.nibud.nl/over-het-nibud/actueel/onderzoeksrapporten/nieuws/artikel/onderwijs-doet-te-weinig-aan-financiele-educatie.html (of google op: onderzoek, nibud, geldmuseum).

2.2.2 Deskresearch financieel gedrag van kinderen en jongeren

De afgelopen jaren is door verschillende organisaties onderzoek uitgevoerd naar het financieel gedrag van kinderen en jongeren. Daardoor ontstond behoefte aan een inventarisatie van bestaand onderzoek uit de laatste vijf jaar en de resultaten daarvan. Wijzer in geldzaken heeft in het voorjaar van 2014 deze inventarisatie laten uitvoeren, dat bestond uit deskresearch aangevuld met interviews met professionals.

Enkele belangrijkste conclusies over de verzamelde bronnen:

- Over de achtergronden en oorzaken van problematische schulden bij jongeren is weinig bekend
- Er is geen onderzoek waaruit blijkt in hoeverre kinderen/jongeren goed zijn voorbereid op hun financiële verantwoordelijkheid als volwassene, ondermeer door gebrek aan longitudinaal onderzoek
- Het aantal studies naar de invloedfactoren van financieel gedrag is zeer beperkt
- Naar de effectiviteit van interventies om verantwoord financieel gedrag te bevorderen is weinig onderzoek gedaan

Enkele belangrijke conclusies uit de onderzoeken zelf:

- De meeste jongeren tot 18 jaar gaan verantwoord met geld om. De spaarzin is groot, er wordt minder geleend en ze leven bewuster en zuiniger dan in de jaren daarvoor.
- Ouders hebben een prominente rol in de financiële educatie van jongeren. Hun gedrag dient als voorbeeld.
- Bijna de helft van de tieners geeft aan dat omgaan met geld bij hen op school nooit aan de orde is geweest. Het onderwijs in financiële vaardigheden is incidenteel en versnipperd.

De inventarisatie toont aan dat er op een aantal aspecten te weinig of geen onderzoek is uitgevoerd, zoals de achtergronden en impact van informele schulden, de factoren die van invloed zijn op het financiële gedrag van jongeren en de effectiviteit van de financiële opvoeding door ouders.

Het rapport en de toelichting zijn te vinden op de website van Wijzer in geldzaken: www.wijzeringeldzaken.nl (zoeken op deskresearch).

3.

Doelstellingen, opzet en uitvoering

3.1 Onderzoeksdoelstellingen en -opzet

Het projectplan 'Pilot vmbo Financiële Educatie & Ondernemerschap 2014' dd 13 februari 2014 ging uit van een sterkere band tussen ondernemerschapsonderwijs en financiële educatie dan tijdens het onderzoek zelf werd aangetoond. Het doel en de beoogde resultaten werden in het projectplan als volgt beschreven.

Het pilotproject heeft als doel om ten aanzien van de aanstaande vernieuwing van het vmbo-bovenbouwprogramma vast te stellen:

- op welke wijze ondernemerschap en omgaan met geld het beste aangeboden kunnen worden om effectief te zijn;
- op welke wijze ondernemerschapsvaardigheden en financiële competenties een meer geïntegreerd onderdeel van de onderwijsprogramma's kunnen gaan uitmaken;
- hoe competenties op het terrein van ondernemerschap en omgaan met geld geïntegreerd kunnen worden aangeboden;
- welke behoeften scholen hebben op het terrein van deze twee thema's en welke begeleiding er nodig is voor docenten om een geïntegreerd aanbod in de klas te brengen;
- welke best practices geschikt zijn voor uitrol of met aanpassing geschikt kunnen worden gemaakt voor uitrol naar andere niveaus van onderwijs (havo/vwo, mbo, hbo).

Het pilotproject wil aldus de volgende resultaten bereiken:

- In het schooljaar 2013 - 2014 gaan 15-20 vmbo-scholen aan de slag met een aanbod ondernemerschapsonderwijs .
- De pilot levert inzichten op of financiële vaardigheden voldoende aan bod komen om het ondernemerschapsonderwijs effectief te volgen.
- De pilot levert inzichten op ten aanzien van mogelijkheden voor aansluiting bij bestaande initiatieven en activiteiten of de mogelijkheden voor (een) nieuw te ontwikkelen geïntegreerd programma(s).
- We verwerven inzichten ten aanzien van de behoeften van docenten voor begeleiding bij het in de klas brengen van een geïntegreerd aanbod.
- We verwerven inzichten ten aanzien van middeleninzet voor de zichtbaarheid van het geïntegreerd aanbod, kosten en benodigde fte.
- De pilot levert inzichten op over de effectiviteit van methoden/programma's.

Nadat scholen voor deelname zijn uitgenodigd en hun medewerking hebben toegezegd, bespreekt de projectleider met hen de mate waarin de school kan deelnemen (met betrekking tot de inzet van docenten en leerlingen), wat er van hen aan activiteiten wordt verwacht en hoe deze worden ingepland. In principe verwachten we van de scholen deelname aan een viertal activiteiten:

- Nulmeting onder leerlingen (en eventueel ook docenten)
- Uitvoering van lessen ondernemerschap, eventueel aangevuld met financiële vaardigheden
- Eénmeting onder leerlingen (en eventueel ook docenten)
- Kwalitatief onderzoek (bevraging) van docenten

3.2 Daadwerkelijke uitvoering

Ten opzichte van de beoogde uitvoering verschilde de daadwerkelijke uitvoering op 2 punten:

- In plaats van de gewenste 15-20 scholen namen uiteindelijk 13 scholen aan het onderzoek deel.
- Het houden van zowel een nul- als een éénmeting bleek inhoudelijk ongewenst.

3.2.1 Aantal deelnemende scholen

Nog voor afronding van het projectplan startte de werving van scholen. Tussen december 2013 en maart 2014 werden eerst middels warme matching scholen aangeschreven die door verschillende partijen waren aangeleverd. De door de ministeries van EZ en OCW, de Rijksdienst voor ondernemend Nederland RVO), SLO en Jong ondernemen geselecteerde scholen stonden te boek als scholen waar ondernemerschap reeds in het onderwijsprogramma was opgenomen, dan wel dat men overwoog hiertoe over te gaan. Deze werkwijze bleek tijdrovend en weinig doeltreffend. Van de aangeschreven scholen (n = 37) reageerden slechts enkele positief. De in februari door het ministerie van OCW aan honderden andere scholen verstuurd nieuwsbrief inclusief oproep voor deelname aan het pilotonderzoek, en een vergelijkbare oproep in de nieuwsbrief van Wijzer in geldzaken, leverden wel veel positieve aanvragen voor informatie op.

Er zijn in maart en april 17 serieus geïnteresseerde scholen bezocht om hen te informeren over de opzet en uitvoering van het onderzoek. Nagenoeg alle scholen bleken bereid deel te nemen. 8 scholen maakten gebruik van het aanbod om met één of meerdere klassen het programma YES! van Jong ondernemen uit te voeren; 5 scholen hadden reeds een eigen ondernemerschapsprogramma in het curriculum ingericht. De scholen werd gevraagd op twee onderdelen hun medewerking te verlenen:

- Het uitvoeren van een ondernemerschapsprogramma, tenzij dit reeds onderdeel uitmaakte van het curriculum.
- Bevraging van leerlingen en betrokken leerkrachten en eventueel (team)management.

De deelnemende scholen werden tussen eind mei en begin juli voor een tweede keer bezocht, waarbij de leerlingen na een korte toelichting een vragenlijst invulden (zie bijlage 2). Vervolgens vond met de betrokken leerkrachten een kwalitatieve bevraging plaats, die gemiddeld tussen 45 en 60 minuten duurde. Deze bevragingen zijn met een recorder opgenomen.

Tijdens de maand juli heeft het bureau Duo Onderwijsonderzoek de leerling-vragenlijsten verwerkt en een kwantitatieve rapportage opgesteld (bijlage 3).

3.2.2 Nul- en éénmeting

De gewenste wetenschappelijke onderzoeksmethode (nulmeting, interventie, eenmeting) bleek inhoudelijk ongewenst. Bij de kennismakingsbezoeken bleken er grote verschillen te bestaan in de wijze waarop de scholen hun onderwijs ingericht hebben, het stadium waarin zij met hun ondernemerschapsonderwijs verkeerden en de mogelijkheden waarop zij hun leerlingen wilden onderwerpen aan het onderzoek. Door deze verschillen zouden er geen goed vergelijkbare nul- en eenmetingen kunnen plaatsvinden. Bovendien is onderwijs geen klinische situatie: er zijn voortdurend allerlei factoren van invloed op de wijze waarop een school het onderwijs invult en waarop het onderwijsproces verloopt: gebouwen, structuur organisatie, type docenten en leerlingen, studieresultaten, incidenten, ziektes enzovoort.

Om deze redenen is slechts één keer een 'meting' gehouden: aan het einde van het schooljaar zijn de leerlingen en leerkrachten ondervraagd: de leerlingen middels een vragenlijst op papier (zie hoofdstuk 4 en bijlage 2) en de leerkrachten middels een vraaggesprek (hoofdstuk 5).

4.

Resultaten kwantitatief onderzoek

Op de 13 vmbo-scholen hebben in totaal 324 leerlingen de vragenlijst zoals opgenomen in bijlage 2 ingevuld. Deze vragenlijst is in samenwerking met bureau DUO Onderwijsonderzoek opgesteld en afgestemd op het niveau van vmbo-leerlingen. De vragenlijst concentreert zich op 2 hoofdthema's: ondernemerschapsonderwijs en financiële vaardigheden.

Voorafgaande aan de bevraging kregen de leerlingen uitleg over het onderzoek en het belang van hun bijdrage daaraan. Ook werd benadrukt dat de bevraging anoniem zou zijn, en dat er geen foute antwoorden zijn: eerlijkheid moest voorop staan.

In bijlage 3 zijn per vraag de uitkomsten van de bevraging van de leerlingen beschreven en zijn de scoretabellen opgenomen, zowel in absolute aantallen als procentueel.

De belangrijkste resultaten van deze kwantitatieve bevraging onder leerlingen:

- De helft van de leerlingen volgde het programma YES! van Jong ondernemen en oordeelde hier in meerderheid positief over.
- 26% van de bevroegde leerlingen zegt later ondernemer te willen worden; 27% antwoordt 'misschien'. De overige ruime minderheid van de leerlingen heeft ander werk voor ogen of vindt ondernemerschap niet bij zichzelf passen.
- Een ruime meerderheid van de leerlingen vindt financiële vaardigheden en goed ondernemerschap onlosmakelijk met elkaar verbonden.
- Ruim drie kwart van de bevroegde leerlingen vindt het belangrijk om op school les te krijgen over leren omgaan met geld. Daarbij zou het vooral moeten gaan over persoonlijke financiën (rondkomen, sparen, lenen etc).

5.

Resultaten kwalitatief onderzoek

Op 12 scholen is na de bevraging door de leerlingen een gesprek gevoerd met betrokken leerkrachten; soms waren daar team- of onderwijsmanagers bij aanwezig. Op één school werd gesproken met één docent, op een andere school met zes docenten. De gesprekken namen gemiddeld 45 minuten in beslag en werden alle op voicerecorder opgenomen. Indien gewenst zijn de geluidsbestanden op te vragen en na te luisteren.

Op een school kon de bevraging niet doorgaan; deze bleek niet meer in te plannen voor de zomervakantie. De vragen zijn vervolgens door een docent op papier beantwoord.

Tijdens de gesprekken stonden enkele vaste thema's centraal. De volgende vragen werden tijdens de bevraging als leidraad gebruikt. Uiteraard werd geprobeerd zoveel mogelijk door te vragen op gegeven antwoorden. Maar de onderstaande zeven vragen kwamen in de meeste gesprekken allemaal aan bod.

Per vraag hieronder een samenvatting van de gegeven antwoorden.

1 **Indien YES! wel gebruikt: Wat zijn jullie ervaringen met YES!? Indien YES! niet gebruikt: Hoe hebben jullie ondernemerschap in jullie onderwijs geïntegreerd?**

8 scholen gebruikten YES!; de andere 5 scholen gebruiken het uitgebreide pakket van Jong ondernemen (waarvan 2 in vmbo-4).

De scholen die YES! hebben gebruikt, zijn hier over het algemeen tevreden over. De inleidende scan waarbij leerlingen op basis van persoonlijke kenmerken rollen in het bedrijf krijgen toebedeeld, wordt door alle scholen als een heel nuttige toepassing gezien. Verder vinden de leerlingen het programma erg motiverend, en maken ze er dikwijls extra werk van om hun (mini)onderneming te laten slagen. Sommige leerlingen hadden aangegeven het erg jammer te vinden dat het zo kort duurde en dat ze er in de 4^e klas niet mee verder gingen.

Enkele scholen pasten de inhoud van YES! aan vanwege tijdgebrek of omdat men het niet aandurfde om de leerlingen met echt geld om te laten gaan. Kritiekpunten op het pakket waren de moeilijkheidsgraad van sommige teksten, de tijd die nodig was om artikelen te bestellen (in China), de beperkte keuze en de inkooprijzen van de artikelen waarin gehandeld kon worden en het weinig aansprekende karakter van sommige artikelen.

De scholen die het complete programma van Jong ondernemen gebruikten (een programma dat loopt van september/oktober tot mei) staan het meest positief ten aanzien van ondernemerschapsonderwijs, hebben dit dikwijls al meerdere jaren in hun curriculum opgenomen, en gebruiken ondernemerschap als kapstok om allerlei onderwerpen uit de economische studierichting aan op te hangen.

2 In 2016 krijgt ondernemerschap een plaats in het nieuwe eindexamenprogramma vmbo. Welke ideeën hebben jullie over de inrichting van ondernemerschap in het eindexamenprogramma? Hoe gaan jullie dit inrichten, voor welke leerlingen, aangepast aan de sector economie of generiek?

Nagenoeg alle scholen gaan het keuzeblok ondernemen aanbieden in het nieuwe eindexamenprogramma; sommige scholen zeggen dat ze dat eigenlijk al doen. Een tweetal scholen zegt dat ze er nog over aan het nadenken zijn, maar staan er in principe positief tegenover.

De meeste scholen staan ervoor open om het keuzeblok ook aan te bieden aan leerlingen die een profiel techniek of zorg & welzijn gaan kiezen. Daar zitten echter wel enkele haken en ogen aan. Allereerst zien collega-docenten van deze andere sectoren niet altijd het belang in van dit keuzeblok, en ook de afstemming van de roosters lijkt soms een blokkade te zijn. Een enkele school is voornemens het nieuwe examenprogramma eerst per sector in te richten, en wanneer dat staat vervolgens de onderlinge uitwisseling met andere sectoren mogelijk te maken.

Belangrijk om op te merken is dat het eindexamenprogramma pas in augustus 2016 ingevoerd gaat worden. De scholen hebben dus nog ruim anderhalf schooljaar om zich daarop voor te bereiden.

3 Is YES! bruikbaar voor dit eindexamenprogramma? Of andere materialen die jullie kennen?

De scholen zijn niet eensluidend in hun oordeel. Een enkele school denkt het programma YES! met enkele aanpassingen te gaan inzetten voor het keuzeblok, enkele andere scholen gaan zich nog nader oriënteren en andere scholen vinden het programma niet geschikt (te klein voor het keuzeblok, nog niet voldoende overtuigd van de kwaliteit).

4 Hoe belangrijk vinden jullie financiële vaardigheden bij leerlingen?

Alle scholen onderstrepen het belang van financiële vaardigheden. Sommige leerlingen krijgen die niet van thuis mee, en dan vormt het vak economie pas hun eerste kennismaking ermee. Eén school heeft eigen lesmateriaal ontwikkeld; een andere school geeft aparte (project)lessen over geld (kopen, huren, sparen en lenen). Meerdere scholen maken melding van het feit dat bij basisberoepsgerichte-leerwedgeleerlingen de rekenvaardigheid zeer ondermaats is en dat de rekentoets die straks op alle middelbare scholen verplicht gesteld wordt, een groot probleem gaat vormen voor deze groep leerlingen. *“We hebben leerlingen die op de basisschool in groep 6 werden vrijgesteld van rekenen omdat ze het niveau niet konden volgen; deze leerlingen mochten andere dingen gaan doen tijdens de rekenles.”* Volgens één school zit 95% van de lwoo²-leerlingen met moeite op 1 f-niveau.³

2 LWOO: Leerwegondersteunend Onderwijs. Leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) is voor vmbo-leerlingen die genoeg capaciteiten hebben om een diploma te halen, maar extra hulp nodig hebben.

3 Het referentiekader bestaat uit fundamentele niveaus en streefniveaus. Het fundamentele niveau (F-niveau) is de basis die zo veel mogelijk leerlingen moeten beheersen. Het streefniveau (S-niveau) is voor leerlingen die meer aankunnen. Basisscholen moeten ernaar streven dat hun leerlingen een zo hoog mogelijk eindniveau bereiken. Niveau 2F in taal en rekenen heeft iedereen nodig om in de samenleving te kunnen functioneren. Leerlingen in het basisonderwijs moeten niveau 1 F hebben, leerlingen op vmbo, mbi (niveau 1-3) niveau 2 F en leerlingen havo/vwo niveau 3F.

5 Is het aanleren van financiële vaardigheden belangrijk voor ondernemerschapsonderwijs?

Sommige scholen vinden dat de relatie er wel degelijk is, maar andere scholen vinden dat je financiële vaardigheden en ondernemerschap los van elkaar kunt zien. Alleen bij boekhouden is er een relatie, maar dat aspect maakt geen onderdeel van het keuzeblok ondernemen uit.

6 Moeten financiële vaardigheden cq het leren omgaan met geld wel of niet op school aandacht krijgen? Waarom wel/niet?

Deze vraag heeft een flinke hoeveelheid informatie gegenereerd, en werd veelal in combinatie met vraag 4 besproken. De meeste scholen zien hier een taak voor henzelf, ofschoon ze eigenlijk vinden dat het primair een taak voor de ouders is. Het dilemma is echter dat de leerlingen thuis niet voldoende over omgaan met geld meekrijgen. Veel vmbo-leerlingen komen uit gezinnen waar het inkomen laag is (er werd ook gerept van leerlingen waar thuis zoveel geld binnenkomt dat het evenmin een gespreksonderwerp is...). Eigenlijk zou er in de onderbouw van het vmbo generieke lessen over omgaan met geld gegeven moeten worden; probleem is echter de overladenheid van het bestaande curriculum. Veel leerlingen hebben volgens de meeste docenten geen benul van de waarde van geld, en rekenen ze zich snel rijk. (*“Onlangs riep een leerling van 14 dat ze over twee jaar een kind neemt, want dan krijgt ze veel kinderbijslag.”*)

In het ideale geval zouden ouders en scholen samen het onderwerp financiële vaardigheden aan de orde moeten stellen.

6.

Conclusies

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk presenteren we de conclusies die we trekken op basis van de kwantitatieve en kwalitatieve bevragingen. Ofschoon de onderzoeksgroep in potentie positief stond ten aanzien van ondernemerschap, hebben we aan onderwijzend personeel en aan leerlingen zo objectief mogelijk bevraagd wat hun inzichten zijn over ondernemerschap en financiële vaardigheden. Hun aantal was voldoende om conclusies te kunnen trekken op basis waarvan betrokken partijen vervolgonderzoek kunnen houden en beleidsvoornemens kunnen opstellen.

6.2 Conclusies

Hoofdconclusie

Uit de kwantitatieve bevraging onder de leerlingen en de kwalitatieve bevraging onder de leerkrachten kan worden geconcludeerd dat beide groepen financiële vaardigheden een belangrijk onderwerp vinden dat op school een plaats zou moeten krijgen. Voor een aantal leerkrachten zou dit onderwijs niet los mogen staan van wat ouders hieraan (behoren te) doen.

Deelconclusies

1. Docenten zien de noodzaak van het onderwijzen van financiële vaardigheden, maar een aantal vindt dat dit niet los kan staan van wat ouders hieraan behoren te doen.
2. Een ruime meerderheid van de leerlingen vindt het (heel) belangrijk dat zij op school les krijgen over leren omgaan met geld.
3. Op de scholen die deelnamen aan dit onderzoek wordt het onderwerp als vak(gebied) *ondernemerschap* duidelijk positief tegemoet getreden. Sommige scholen hebben het reeds enkele jaren standaard in hun onderwijsaanbod opgenomen. Andere scholen hebben nu voor het eerst met dit onderwerp geëxperimenteerd en zijn positief over hun ervaringen. De leerlingen die met het lespakket YES! hebben gewerkt oordelen in meerderheid positief over het programma.
4. Ongeveer een kwart van de ondervraagde leerlingen ziet het ondernemerschap als een reële optie voor later; nog eens 27% wil 'misschien' ondernemer worden.
5. Waar de docenten aarzelen of er een relatie is tussen financiële vaardigheden en ondernemerschap, zijn de leerlingen hier heel stellig in: goed ondernemerschap en financiële vaardigheden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.
6. De leerlingen ondersteunen de resultaten van het deskresearch (zie paragraaf 2.3): ongeveer de helft van de jongeren geeft aan nog nooit op school lessen over omgaan met geld gehad te hebben.

Bijlage 1. Deelnemende scholen

De volgende scholen namen deel aan het onderzoek.

Edison College, Apeldoorn
Clusius College, Castricum
Hondsrug College, Emmen
Graaf Huyn College, Geleen
Calvijn College, Goes
Maris College – locatie Bohemen, 's-Gravenhage
Vakcollege, Helmond

Hilfertsheem Beatrix, Hilversum
CS Walcheren – locatie Toorop, Middelburg
2College – locatie Durendael, Oosterwijk
Grienden College, Sliedrecht
Oosterlicht College, Vianen
Willem van Oranje College, Wijk en Aalburg

Bijlage 2. Gehanteerde vragenlijst aan leerlingen

De afgelopen tijd heb je lessen gehad over ondernemerschap (het hebben van een eigen bedrijf). Wil je de volgende vragen over deze lessen invullen? Niets is fout en je docent kan niet zien wat jij antwoordt. Je kunt de vragen beantwoorden door een kruisje voor jouw antwoord te zetten. Bij sommige vragen moet je het antwoord zelf opschrijven. Succes met het invullen!

Vraag 1

In welke klas zit je?

- 3 vmbo-basis
- vmbo-kader
- vmbo-gemengd
- vmbo-theoretisch

Vraag 2

Vul in. Ik ben een ...

- Jongen
- Meisje

Vraag 3

De afgelopen tijd heb je lessen gehad over ondernemerschap (het hebben van een eigen bedrijf). Heb je daarbij het lespakket YES gebruikt?

- Ja
- Nee → ga verder met vraag 5

Vraag 4

Hoe leuk vond je het lespakket Yes?

- Erg leuk
- Leuk
- Gemiddeld
- Niet leuk
- Helemaal niet leuk

Vraag 5

Hoeveel heb je in de lessen over ondernemerschap geleerd?

- Ik heb veel geleerd over ondernemerschap
- Ik heb wel wat, maar niet zo veel geleerd over ondernemerschap
- Ik heb niets geleerd over ondernemerschap
- Ik weet niet meer wat ik heb geleerd over ondernemerschap

Vraag 6

Zou je later ondernemer willen worden? Oftewel: zou je later een eigen bedrijf willen hebben?

- Ja → ga verder met vraag 7
- Misschien → ga verder met vraag 7
- Nee → ga verder met vraag 9
- Weet ik nog niet → ga verder met vraag 10

Vraag 7

Wat zou je later willen gaan doen als ondernemer? Wat voor bedrijf zou je willen hebben? Schrijf je antwoord zo duidelijk mogelijk op.

Vraag 8

Wat zou je nog meer op school willen leren (wat je nog niet geleerd hebt) om een goede ondernemer te worden? Schrijf je antwoord zo duidelijk mogelijk op.

<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>

Vraag 9

Waarom wil je later geen ondernemer worden? Schrijf je antwoord zo duidelijk mogelijk op.

<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>

→ ga verder met vraag 10

Vraag 10

De volgende beweringen kun je beantwoorden met: Eens, Tussenin en Niet eens.

Beweringen	Eens	Tussenin	Niet eens
Als je ondernemer wilt worden, moet je goed weten hoe je met geld moet omgaan.	☐	☐	☐
Een goede ondernemer heeft geleerd hoe je goed met geld kunt omgaan.	☐	☐	☐
Je kunt best een goede ondernemer worden als je niet met geld kunt omgaan.	☐	☐	☐

Vraag 11

Heb je op school wel eens les(sen) gehad over leren omgaan met geld?

- Ja
- Nee → ga verder met vraag 13
- Weet ik niet meer → ga verder met vraag 13

Bijlage 3. Uitkomsten kwantitatief onderzoek

In deze bijlage presenteren we de uitkomsten van het kwantitatieve onderzoek onder 1324 leerlingen. Eerst volgt per vraag een korte samenvatting van de uitkomsten, waarbij we uitgaan van de resultaten in percentages. Vervolgens geven we de tabellen met de scores, zowel in percentages als in absolute aantallen. De ongeredigeerde antwoorden op de open vragen 7, 8, 9, 12 en 14 zijn op aanvraag digitaal beschikbaar.

Vraag 1

In welke klas zit je?

Het onderzoek werd in principe uitgevoerd in klassen 3 vmbo. Dit is het eerste leerjaar van de bovenbouw waarin deze leerlingen een beroepsgericht programma volgen. Vmbo 4-klassen konden niet aan het onderzoek deelnemen; deze leerlingen deden in de maand mei eindexamen en richtten zich in de maanden ervoor op de voorbereiding daarvan. Op één school deed een 2e klas mee aan het onderzoek; op deze school worden ook in de onderbouw reeds beroepsgerichte lessen aangeboden om leerlingen zo vroeg mogelijk met de latere beroepspraktijk in aanraking te laten komen. Aan de uitkomsten van de onderverdeling naar niveau (basis, kader, gemengd en theoretisch) kan en hoeft niet veel belang gehecht (te) worden; opvallend was dat sommige leerlingen bij de beantwoording van deze vraag twijfelden en aan hun leerkracht vroegen welk niveau zij volgden.

Vraag 2

Geslacht

We hebben deze vraag gesteld om de verhouding tussen jongens en meisjes te peilen. Deze is redelijk in evenwicht: 53% jongens, 47% meisjes.

Vraag 3

De afgelopen tijd heb je lessen gehad over ondernemerschap. Heb je daarbij het lespakket YES! gebruikt?

Ofschoon op 8 van de 13 deelnemende scholen het lesprogramma YES! is ingezet, antwoordde een kleine meerderheid (53%) hier 'nee'. Op één school namen 77 leerlingen deel aan het onderzoek (4 klassen) en juist op deze school voert men een eigen ondernemerschapsprogramma.

Vraag 4

Hoe leuk vond je het lespakket YES!?

Leerlingen die de vorige vraag met 'nee' beantwoordden, mochten deze vraag overslaan. Van de leerlingen die wel het programma YES! hebben gevolgd (47% van 324 leerlingen), oordeelt ruim de helft hier positief over: 52% vond het pakket (erg) leuk. Een ruime minderheid van 38% oordeelt gemiddeld; een kleine minderheid van 10% beoordeelt (helemaal) niet leuk.

Vraag 5

Hoeveel heb je in de lessen over ondernemerschap geleerd?

Deze vraag werd weer door alle leerlingen (n = 324) beantwoord. 39% van de leerlingen geeft aan veel over ondernemerschap te hebben geleerd; 36% wel wat, maar niet heel veel. 9% zegt niets geleerd te hebben, en 16% weet het niet meer of gaf geen antwoord.

Vraag 6

Zou je later ondernemer willen worden?

De vier antwoordmogelijkheden zijn redelijk gelijkmatig ingevuld: 26% ja, 27% misschien, 20% nee, en 27% weet ik nog niet.

Vraag 7

Wat zou je later willen gaan doen als ondernemer? Wat voor bedrijf zou je willen hebben?

Alleen leerlingen die in de vorige vraag ja en misschien invulden, moesten deze open vraag beantwoorden (n = 170). In de bijlage 3 zijn alle gegeven antwoorden van de leerlingen gegeven. Het merendeel van de leerling heeft een winkel voor ogen, een horecaonderneming of een bedrijf in uiterlijke verzorging.

Vraag 8

Wat zou je nog meer op school willen leren (wat je nog niet geleerd hebt) om later een goede ondernemer te worden?

Alleen leerlingen die in vraag 6 ja en misschien invulden, moesten deze open vraag beantwoorden (n = 146). In de bijlage 3 zijn alle gegeven antwoorden van de leerlingen gegeven. De antwoorden variëren van 'alles' tot 'niets'. Naast praktische en organisatorische onderwerpen, worden ook de financiële onderwerpen vaak genoemd: geldzaken, belastingen, winst maken.

Vraag 9

Waarom wil je later geen ondernemer worden?

Alleen leerlingen die in vraag 6 nee invulden, moesten deze open vraag beantwoorden. In de bijlage 3 zijn alle gegeven antwoorden van de leerlingen gegeven. De meeste leerlingen die deze vraag beantwoordden (n = 66) hebben ander werk voor ogen of vinden ondernemerschap niet bij zichzelf passen.

Vraag 10

Bij deze vraag werden drie stellingen gegeven, waar leerlingen konden kiezen uit eens, tussenin en niet eens.

Stelling 1: Als je ondernemer wilt worden, moet je goed weten hoe je met geld moet omgaan
Nagenoeg alle leerlingen zijn het met deze stelling eens: 96%

Stelling 2: Een goede ondernemer heeft geleerd hoe je goed met geld kunt omgaan.

Hier is de meerderheid die het eens is met de stelling iets kleiner: 81%. Een kleine minderheid van 17% antwoordt tussenin. Eén leerling was het niet eens met de stelling.

Stelling 3: Je kunt best een goed ondernemer worden als je niet met geld kunt omgaan.

60% is het niet met de stelling eens; 29% antwoordt tussenin en 8% is het met de stelling eens.

Vraag 11

Heb je op school wel eens les(sen) gehad over leren omgaan met geld?

51% antwoordt ja, 24% nee en 25% weet ik niet meer.

Vraag 12

Weet je nog waar de les(sen) over het leren omgaan met geld over ging(en)?

Alleen leerlingen die in vraag 11 ja invulden, moesten deze open vraag beantwoorden (n = 157). In de bijlage 3 zijn alle gegeven antwoorden van de leerlingen gegeven. Veel leerlingen geven in hun antwoorden niet of nauwelijks een specificatie van de lessen: hoe je met geld kunt omgaan, niet te veel geld uitgeven en sparen zijn de meest gegeven categorieën antwoorden. 157 leerlingen vulden hier een antwoord in; daarvan gaven er 26 aan alsnog niet meer te weten waar de lessen over gingen (terwijl ze bij vraag 11 ja hadden ingevuld).

Vraag 13

Hoe belangrijk vind je het om op school les te krijgen over leren omgaan met geld?

Een ruime meerderheid van de leerlingen (77%) antwoordt (heel) belangrijk. 19% vindt het niet belangrijk/niet onbelangrijk, en 3% vindt les in leren omgaan met geld (heel) onbelangrijk.

Vraag 14

Welke onderwerpen over leren omgaan met geld moeten volgens jou op school worden behandeld?

Een groot deel van de leerlingen vulden hier een antwoord in (n = 282), waarbij hun antwoorden zich vooral toespitsen op persoonlijke financiën: rondkomen (inkomsten en uitgaven) en sparen/lenen. Enkele leerlingen noemen onderwerpen die gerelateerd zijn aan ondernemerschap.

Resultaten kwantitatief onderzoek - percentages

Vraag 1 In welke klas zit je?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
3 vmbo-basis	25%							21%	28%
3 vmbo-kader	54%							54%	54%
2 vmbo-kader (staat soms apart ingevuld)	5%							8%	3%
3 vmbo-gemengd	7%							6%	7%
3 vmbo-theoretisch	7%							7%	7%
anders, namelijk	2%							3%	1%
Totaal	100%							100%	100%
	n= 324							n= 173	n= 151

Vraag 2 Geslacht

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Jongen	53%	46%	54%	76%	50%	55%	75%		
Meisje	47%	54%	46%	24%	50%	45%	25%		
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%		
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8		

Vraag 3 De afgelopen tijd heb je lessen gehad over ondernemerschap (het hebben van een eigen bedrijf). Heb je daarbij het lespakket YES gebruikt?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ja	47%	38%	45%	94%	14%	82%	88%	55%	37%
Nee	53%	63%	55%	6%	86%	18%	13%	45%	63%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 151

Vraag 4 Hoe leuk vond je het lespakket Yes?

Indien YES gebruikt:	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Erg leuk	11%	7%	15%	13%	0%	0%	14%	10%	13%
Leuk	41%	43%	38%	31%	33%	61%	29%	41%	41%
Gemiddeld	38%	37%	35%	56%	33%	33%	57%	36%	41%
Niet leuk	9%	10%	10%	0%	33%	6%	0%	13%	2%
Helemaal niet leuk	1%	3%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	4%
Geen antwoord	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 152	n= 30	n= 78	n= 16	n= 3	n= 18	n= 7	n= 96	n= 56

Vraag 5 Hoeveel heb je in de lessen over ondernemerschap geleerd?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ik heb veel geleerd over ondernemerschap	39%	26%	34%	53%	82%	73%	25%	47%	30%
Ik heb wel wat, maar niet zo veel geleerd	36%	34%	37%	47%	18%	27%	75%	35%	37%
Ik heb niets geleerd over ondernemerschap	9%	5%	15%	0%	0%	0%	0%	8%	11%
Ik weet niet meer wat ik heb geleerd over	3%	4%	4%	0%	0%	0%	0%	2%	5%
Geen antwoord	13%	31%	10%	0%	0%	0%	0%	9%	18%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 151

Vraag 6 Zou je later ondernemer willen worden? Oftewel: zou je later een eigen bedrijf willen hebben?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ja	26%	28%	26%	18%	18%	32%	25%	30%	21%
Misschien	27%	28%	26%	24%	41%	23%	13%	25%	29%
Nee	20%	21%	21%	18%	23%	14%	25%	16%	26%
Weet ik nog niet	27%	24%	27%	41%	18%	32%	38%	29%	25%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 151

Vraag 10 Als je ondernemer wilt worden, moet je goed weten hoe je met geld moet omgaan

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Eens	96%	98%	96%	94%	95%	100%	88%	97%	95%
Tussenin	2%	3%	2%	6%	0%	0%	13%	1%	3%
Niet eens	1%	0%	1%	0%	0%	0%	0%	1%	1%
Geen antwoord	1%	0%	1%	0%	5%	0%	0%	1%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 151

Vraag 10 Een goede ondernemer heeft geleerd hoe je goed met geld kunt omgaan.

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Eens	81%	85%	80%	88%	68%	91%	75%	80%	83%
Tussenin	17%	15%	17%	12%	27%	9%	25%	18%	15%
Niet eens	0%	0%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	1%
Geen antwoord	2%	0%	2%	0%	5%	0%	0%	2%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 151

Vraag 10 Je kunt best een goede ondernemer worden als je niet met geld kunt omgaan.

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Eens	8%	8%	9%	6%	5%	9%	0%	9%	7%
Tussenin	29%	33%	27%	29%	32%	27%	38%	32%	25%
Niet eens	60%	59%	60%	59%	59%	64%	63%	56%	64%
Geen antwoord	3%	1%	4%	6%	5%	0%	0%	3%	3%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 151

Vraag 11 Heb je op school wel eens les(sen) gehad over leren omgaan met geld?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ja	51%	49%	51%	71%	41%	50%	75%	55%	46%
Nee	24%	28%	25%	6%	27%	23%	0%	21%	28%
Weet niet meer	25%	24%	24%	24%	32%	27%	25%	24%	26%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 324	n= 80	n= 175	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 151

Vraag 13 Hoe belangrijk vind je het om op school les te krijgen over 'leren omgaan met geld'?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Heel belangrijk	28%	29%	26%	29%	32%	36%	13%	30%	25%
Belangrijk	49%	46%	49%	65%	45%	41%	63%	45%	53%
Niet belangrijk, maar ook niet onbelangrijk	19%	20%	18%	6%	23%	18%	25%	17%	20%
Onbelangrijk	2%	3%	3%	0%	0%	5%	0%	3%	1%
Heel onbelangrijk	1%	0%	1%	0%	0%	0%	0%	1%	0%
Weet ik niet	2%	3%	3%	0%	0%	0%	0%	3%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	n= 323	n= 80	n= 174	n= 17	n= 22	n= 22	n= 8	n= 173	n= 150

Resultaten kwantitatief onderzoek - absolute aantallen

Vraag 1 In welke klas zit je?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
3 vmbo-basis	80							37	43
3 vmbo-kader	175							94	81
2 vmbo-kader (staat soms apart ingevuld)	17							13	4
3 vmbo-gemengd	22							11	11
3 vmbo-theoretisch	22							12	10
anders, namelijk	8							6	2
Totaal	324							173	151

Vraag 2 Geslacht

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Jongen	173	37	94	13	11	12	6		
Meisje	151	43	81	4	11	10	2		
Totaal	324	80	175	17	22	22	8		

Vraag 3 De afgelopen tijd heb je lessen gehad over ondernemerschap (het hebben van een eigen bedrijf). Heb je daarbij het lespakket YES gebruikt?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ja	152	30	78	16	3	18	7	96	56
Nee	172	50	97	1	19	4	1	77	95
Totaal	324	80	175	17	22	22	8	173	151

Vraag 4 Hoe leuk vond je het lespakket Yes?

Indien YES gebruikt:	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Erg leuk	17	2	12	2	0	0	1	10	7
Leuk	62	13	30	5	1	11	2	39	23
Gemiddeld	58	11	27	9	1	6	4	35	23
Niet leuk	13	3	8	0	1	1	0	12	1
Helemaal niet leuk	2	1	1	0	0	0	0	0	2
Geen antwoord	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Totaal	152	30	78	16	3	18	7	96	56

Vraag 5 Hoeveel heb je in de lessen over ondernemerschap geleerd?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ik heb veel geleerd over ondernemerschap	126	21	60	9	18	16	2	81	45
Ik heb wel wat, maar niet zo veel geleerd	116	27	65	8	4	6	6	60	56
Ik heb niets geleerd over ondernemerschap	30	4	26	0	0	0	0	14	16
Ik weet niet meer wat ik heb geleerd over	10	3	7	0	0	0	0	3	7
Geen antwoord	42	25	17	0	0	0	0	15	27
Totaal	324	80	175	17	22	22	8	173	151

Vraag 6 Zou je later ondernemer willen worden? Oftewel: zou je later een eigen bedrijf willen hebben?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ja	83	22	45	3	4	7	2	52	31
Misschien	87	22	46	4	9	5	1	43	44
Nee	66	17	36	3	5	3	2	27	39
Weet ik nog niet	88	19	48	7	4	7	3	51	37
Totaal	324	80	175	17	22	22	8	173	151

Vraag 10 Als je ondernemer wilt worden, moet je goed weten hoe je met geld moet omgaan

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Eens	312	78	168	16	21	22	7	168	144
Tussenin	7	2	3	1	0	0	1	2	5
Niet eens	2	0	2	0	0	0	0	1	1
Geen antwoord	3	0	2	0	1	0	0	2	1
Totaal	324	80	175	17	22	22	8	173	151

Vraag 10 Een goede ondernemer heeft geleerd hoe je goed met geld kunt omgaan.

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Eens	264	68	140	15	15	20	6	138	126
Tussenin	54	12	30	2	6	2	2	31	23
Niet eens	1	0	1	0	0	0	0	0	1
Geen antwoord	5	0	4	0	1	0	0	4	1
Totaal	324	80	175	17	22	22	8	173	151

Vraag 10 Je kunt best een goede ondernemer worden als je niet met geld kunt omgaan.

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Eens	26	6	16	1	1	2	0	15	11
Tussenin	94	26	47	5	7	6	3	56	38
Niet eens	194	47	105	10	13	14	5	97	97
Geen antwoord	10	1	7	1	1	0	0	5	5
Totaal	324	80	175	17	22	22	8	173	151

Vraag 11 Heb je op school wel eens les(sen) gehad over leren omgaan met geld?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Ja	166	39	89	12	9	11	6	96	70
Nee	78	22	44	1	6	5	0	36	42
Weet niet meer	80	19	42	4	7	6	2	41	39
Totaal	324	80	175	17	22	22	8	173	151

Vraag 13 Hoe belangrijk vind je het om op school les te krijgen over 'leren omgaan met geld'?

	Totaal	3 vmbo-basis	3 vmbo-kader	2 vmbo-kader	3 vmbo-gemengd	3 vmbo-theoretisch	anders	Jongen	Meisje
Heel belangrijk	89	23	45	5	7	8	1	52	37
Belangrijk	157	37	85	11	10	9	5	78	79
Niet belangrijk, maar ook niet onbelangrijk	60	16	32	1	5	4	2	30	30
Onbelangrijk	8	2	5	0	0	1	0	6	2
Heel onbelangrijk	2	0	2	0	0	0	0	2	0
Weet ik niet	7	2	5	0	0	0	0	5	2
Totaal	323	80	174	17	22	22	8	173	150

